



С. В. Панченко, учитель української мови та літератури навчально-виховного комплексу «Гімназія – заклад дошкільної освіти» імені Катерини Скаржинської Лубенської міської ради Лубенського району Полтавської області, старший учитель

Panchenko Svitlana, Ukrainian Language and Literature Teacher, Educational Complex “Gymnasium - Preschool Educational Institution” named after Kateryna Skarzhynska, Lubny City Council, Lubny district of Poltava region, Senior Teacher

E-mail: lana100268@gmail.com

ORCID ID <https://orcid.org/0009-0003-2735-9101>

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ УЧНІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті розглядаються методичні аспекти виховання толерантності учнів у процесі вивчення української літератури. Обґрунтовується значення художніх творів як засобу формування емпатії, взаємоповаги та культури діалогу. Аналізуються ефективні педагогічні стратегії, зокрема інтерактивні методи, дискусійні техніки, рольові ігри та проблемно-орієнтоване навчання, що сприяють розвитку толерантного світогляду школярів. Окреслено основні педагогічні умови, які забезпечують ефективність цього процесу. Запропоновано практичні рекомендації для вчителів щодо організації уроків української літератури з наголосом на виховання толерантності й морально-етичних цінностей. Особлива увага приділяється розвитку критичного мислення, умінню аналізувати літературні твори крізь призму гуманістичних ідей. Підкреслюється важливість використання сучасних освітніх технологій для формування толерантного світогляду учнів.

Ключові слова: толерантність, українська література, виховання, методичні підходи, емпатія, культура діалогу.

METHODOLOGICAL ASPECTS OF FOSTERING STUDENTS' TOLERANCE IN UKRAINIAN LITERATURE LESSONS

The article explores methodological aspects of fostering students' tolerance through the study of Ukrainian literature, with a particular focus on the significance of literary works as an effective tool for developing empathy, mutual respect, and a culture of dialogue. The importance of a systematic approach to the use of literary texts is substantiated, emphasizing their role not only in enhancing reading competence but also in shaping the moral and ethical values of the younger generation.

Various pedagogical strategies aimed at creating an atmosphere of mutual understanding and openness in the educational environment are analyzed. In particular, the article examines interactive teaching methods, discussion techniques, role-playing activities, and problem-based learning approaches that cultivate students' critical thinking, the ability to analyze different perspectives, and readiness for constructive dialogue. A key role in fostering tolerance is played by elements of emotional and value-based perception of literary texts, enabling students to deeply understand the experiences of literary characters, empathize with their feelings, and relate them to their own life experiences.

The main pedagogical conditions ensuring the effectiveness of the process of developing a tolerant worldview among school students are outlined. These include creating a friendly learning atmosphere, using examples from literary works to illustrate moral and ethical dilemmas, and encouraging students to independently seek answers to important societal questions. Practical recommendations are provided for teachers on organizing Ukrainian literature lessons with an emphasis on cultivating respect for diverse opinions, tolerance towards differing viewpoints, and moral responsibility for one's actions. Thus, fostering tolerance within the framework of the Ukrainian literature curriculum is an essential task of modern education, contributing to the harmonious development of students' personalities and their preparedness for conscious civic life.

Keywords: tolerance, Ukrainian literature, education, methodological approaches, empathy, culture of dialogue.

Постановка проблеми. Українське суспільство, яке перебуває у стані трансформації, стикається з низкою викликів, серед яких поляризація думок, міжетнічна напруженість, брак взаєморозуміння між різними групами населення. Це зумовлює необхідність виховання толерантності як основи мирного співіснування. Проблема виховання толерантності учнів є однією з ключових у сучасному освітньому процесі, особливо в контексті формування моральних і соціальних цінностей молодого покоління. У світлі глоба-

лізаційних процесів, зростання мультикультурності суспільства та викликів, пов'язаних із соціальними і міжетнічними конфліктами, виховання толерантності стає важливим аспектом розвитку гармонійної особистості. Українська література як предмет гуманітарного циклу має потужний потенціал для формування у школярів емпатії, поваги до різноманіття, розуміння цінності кожної особистості та її культури. У сучасній школі одним із головних завдань є формування в учнів критичного мислення, уміння слухати й прийма-

ти різні погляди, співпереживати та будувати конструктивний діалог. Українська література, яка висвітлює теми людяності, справедливості, любові до ближнього, сприяє цьому процесу.

Аналіз актуальних досліджень. Літературні твори містять потужний емоційний і естетичний заряд, здатний впливати на формування ціннісних орієнтирів учнів. Теми любові до Батьківщини, толерантного ставлення до людей різних національностей, релігій, соціального походження, порушені у творах українських класиків (наприклад, Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка), можуть стати основою для виховання толерантності у школярів. Аспекти виховання толерантності учнів на уроках української літератури тісно пов'язані з важливими науковими і практичними завданнями. Проблема виховання толерантності тісно пов'язана з дослідженнями в галузі педагогіки, психології та соціології. Вона є на перетині таких напрямів, як етика, естетика, педагогіка духовного розвитку та культурологія.

Науковці досліджують, як літературний текст впливає на формування цінностей і як педагогічні методики можуть адаптуватися для досягнення цих цілей. Розроблення методик аналізу художніх текстів, які сприяють формуванню емпатії та рефлексії, має значення для освітньої науки.

Останні дослідження та публікації, присвячені вихованню толерантності учнів на уроках української літератури, висвітлюють різноманітні підходи та методики, спрямовані на формування толерантної особистості. У статті Людмили Оксенюк «Формування толерантності школярів на уроках української літератури» розкрито роль уроків української літератури у формуванні толерантності школярів. Авторкою проаналізовано змістовий потенціал уроків, доцільність використання прийомів та методів інтерактивного навчання задля виховання значимих гуманістичних рис особистості [1].

С. І. Мірошник у статті «Формування толерантності учнів у вивченні української літератури в закладі загальної середньої освіти» досліджує сутність соціально-філософської категорії «толерантність» та визначає чинники її формування у процесі вивчення української літератури. Автор підкреслює важливість інтеграції толерантності в освітній процес через літературні твори [2].

У статті Галини Котенко «Психолого-педагогічні умови формування толерантності на уроках української мови та літератури» розглядаються питання формування мовленнєвої компетентності учнів п'ятих класів на уроках української мови засобами усної народної творчості. Авторка наголошує на важливості розвитку толерантності через мовленнєву діяльність [3].

Мета статті – обґрунтувати ефективні методичні підходи, прийоми та стратегії, які сприя-

ють вихованню толерантності серед учнів у процесі вивчення української літератури. Особливу увагу приділено педагогічним умовам і засобам, що формують емпатію, взаємоповагу та культурне розуміння.

Основні завдання дослідження: розкрити значення формування толерантності в сучасному освітньому процесі; проаналізувати українську літературу як засіб розвитку толерантного світогляду учнів; описати методи й прийоми, що ефективно сприяють вихованню толерантності через літературні твори; розробити практичні рекомендації для педагогів щодо організації уроків літератури з наголосом на культуру діалогу, емпатію та прийняття різноманітності.

Методи дослідження: теоретичний аналіз наукових джерел із педагогіки, психології та літературознавства; порівняльний аналіз навчальних програм та літературних творів у контексті їхнього потенціалу у вихованні толерантності; метод педагогічного спостереження – вивчення ефективності застосування різних методів викладання літератури; анкетування та опитування вчителів і учнів для оцінювання рівня сформованості толерантного світогляду та ефективності педагогічних стратегій.

Викладення основного матеріалу дослідження. Вчителі української літератури стикаються із завданням зробити уроки не лише змістовними, а й такими, що формують особистість. Це включає використання інтерактивних методів, залучення учнів до дискусій та рефлексії, наголос на моральних і етичних проблемах.

Виховання толерантності через літературу дозволяє вирішувати практичні завдання шкільного виховання: створення толерантного середовища в учнівських колективах, попередження булінгу, формування позитивного ставлення до представників інших культур і поглядів.

У 6 класі вивчаються прекрасні пригодницькі твори: «Тореадори з Васюківки» Всеволода Нестайка та «Митькозавр із Юрківки» або «Химера лісового озера» Ярослава Стельмаха. Саме вчинки, слова Яви і Павлуші, Митька і Сергія навчають дітей бути терпимими до міжособистісних суперечностей, мирно жити з різними людьми та ідеями, здатності мати права і свободи, при цьому не порушуючи прав і свобод інших.

Усі мрії, палкі поривання Яви і Павлуші з «Тореадорів з Васюківки» були спрямовані на те, щоб вчинити щось таке, аби всі здивувалися. Схожі мрії і у героїв повісті «Митькозавр із Юрківки». Вчитель може звернутися до учнів: «Пригадайте хоча б епізод, коли друзі спланували чергувати вночі. Що трапилось? (Сергій задрімав, а Митько це побачив і присоромив його). Як чергував Митько? (Заснув). Що зробив Сергій для друга? (Укрив його). А як би вчинили Ви? Чому? Охарактеризуйте хлопців. Митько дуже запальний, а Сергій поступливий. Виберіть три

ознаки, які, на вашу думку, мають бути у толерантної особистості».

Аналізуючи згадані твори, учні спостерігають, як із звичайних хлопчачих пригод із нескінченними збитками формується справжня дружба, уміння йти на компроміс, великодушність. Чи легко було Яві подарувати велосипед сестричці? А хто б із Вас міг так вчинити? А чи легко було Павлуші заради дружби відмовитися від путівки до «Артеку»? Читач бачить, як «анциболотники, шминдрики, авантюристи шмаркаті» мають безліч позитивних рис, їхній характер формується у пригодах, у взаємостосунках, хлопці вчаться допомагати один одному, розуміти один одного та своє оточення. Поступово учні усвідомлюють: у людині самою природою закладені і добрі, і злі начала, тому їхній прояв вирішальною мірою залежить від умов життя людини, від середовища, в якому їй жити, від менталітету соціуму, в котрий кожна людина потрапляє, що безпосереднім чином впливає на її індивідуальність, світоглядні пріоритети, стереотипи поведінки.

Було б несправедливо говорити про сучасні пригодницькі твори про дітей і не згадати оповідання, яке поклало початок галереї образів шукачів пригод і справжньої дружби. Це ж, звісно, «Федько-халамидник» Володимира Винниченка. Його герой був лідером, мудрим і кмітливим, здатним на благородні вчинки. Звертаюся до учнів: «За що Ви його поважаєте? Якою людиною, на Вашу думку, міг вирости Федько?». Пропоную п'ятикласникам психологічний портрет Федька, у якому вони знаходять якості, властиві толерантній особистості.

Психологічний портрет Федька

Федько – товариський і комунікабельний. Він легко йде на контакт із дітьми, не любить тривалий час бути на самоті, прагне привертати до себе увагу, виділитись серед інших, можливо, одним із не найкращих методів (зруйнував будиночок з піску, забрав змія, плигав через кригу). Коло його інтересів досить велике. Він уміє радіти життю (пригода, коли хлопці потрапили під дощ). Під час виконання конкретного завдання швидко приймає рішення в непередбачуваних ситуаціях, не розгублюється (пригода на річці).

Федько – інтуїтивна особистість, адже він не фіксує уваги на негараздах, не робить із них висновків, не конкретизує дрібниць, що виникли за певних ситуацій, вважаючи, що це для нього сумно і нецікаво. Хлопчина сприймає подію, яка з ним трапилась, загалом кращою, ніж вона є насправді (батько б'є, але за це Федько має гроші). На поставлені запитання він дає загальну відповідь, не вдаючись до деталей. Під час прийняття рішень Федько виходить із особистих суб'єктивних оцінок, тобто хлопець – людина чуттєва. Він вважає, що правильно чинити так, щоб не зашкодити іншим (брехня Толиному батькові, аби вигородити друга), тобто почуття інших для нього важливіші.

З'ясовувати істину Федько бажає згодом, насамперед – залагодити конфлікт (у пригоді зі змієм приніс власні нитки). Він охоче робить людям послуги, хоча ті цим часто зловживають. Для нього важливо, як вплине це рішення на людину, якої воно стосується (щоб не зашкодити Толі після пригоди на річці).

Федько – хлопчик ірраціональний, тобто любить вести вільний спосіб життя. Планувати свою поведінку та дії він не звик, не прагне певним чином спрямовувати власне життя і легко пристосовується до змін. Невизначеність не гнітить його. Аби щось зробити вчасно, робить це зазвичай в останню хвилину. Хлопчик уникає зобов'язань. Робота для нього має бути цікавою. Не всі розпочаті справи він доводить до кінця.

За типом темпераменту Федько належить до сангвіністичної особистості – рухливий, емоційний, жвавий, спілкується з великим колом друзів, комунікабельний, з лідерськими рисами характеру.

Школярів потрібно вчити аналізувати вчинки героїв, спонукати вигадувати продовження авторської розповіді (А як, на Вашу думку, розвивалися б події? Закінчіть оповідання. Минуло дитинство... і наші герої вирости). Варто наголосити: «Бачте, Ваші імпровізації відрізняються від авторських оповідей, але всі вони пройняті добротою, справедливістю, сміливістю і повагою до людини». Уроки літератури, на мою думку, мають стати уроками виховання на прикладах літературних героїв і героїв, якими повниться життя.

Виховання толерантності в людських взаємостосунках, формування менталітету толерантності – найважливіше стратегічне завдання освіти в ХХІ столітті.

Результати дослідження підтверджують, що виховання толерантності у школярів на уроках української літератури є важливим складником сучасного освітнього процесу. Літературні твори, що містять морально-етичні конфлікти, проблематику взаєморозуміння, людяності та співпереживання, можуть слугувати потужним засобом формування в учнів толерантного світогляду.

Застосування ефективних методичних підходів, зокрема інтерактивних методів навчання, роботи в групах, елементів дискусії та рольових ігор сприяє розвитку емпатії, критичного мислення та навичок конструктивного діалогу. Крім того, важливим чинником є створення сприятливого педагогічного середовища, де вчитель виступає фасилітатором діалогу і формує атмосферу взаємоповаги.

Висновки. Запропоновані у дослідженні методи та прийоми допомагають зробити уроки української літератури не лише засобом вивчення художніх творів, а й інструментом виховання особистості, здатної розуміти, приймати й поважати культурну та індивідуальну різноманіт-

ність.

Подальші розвідки у цьому напрямку можуть зосереджуватися на розробленні та впровадженні авторських методичних моделей інтегрованого навчання, що поєднують літературну освіту із соціально-емоційним розвитком; аналізі впливу різних жанрів української літератури на формування толерантності в учнів; вивченні ефективності цифрових технологій у розвитку культури діалогу та взаєморозуміння через літературні тексти; порівняльному аналізі методичних підходів до виховання толерантності в різних освітніх системах світу.

Подальший розвиток цієї теми дасть змогу вдосконалити педагогічні підходи до формування у школярів відкритості, поваги до інших культур і світоглядів, що є особливо актуальним у контексті сучасних соціокультурних викликів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Оксенюк В. О. Формування толерантності учнів у вивченні української літератури. URL: <https://naurok.com.ua/metodichni-rekomendaci-formuvannyatolerantnosti-shkolyariv-na-urokah-ukrainsko-literaturi-150486.html>
2. Мірошник С. І. Формування толерантності учнів у вивченні української літератури в закладі загальної середньої освіти. *Народна освіта*. Електронне наукове фахове видання. 2019 р. Випуск №2(38). URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=5660
3. Котенко Г. М. Психолого-педагогічні умови формування толерантності на уроках української мови та літератури. URL: https://www.researchgate.net/publication/361574643_Psihologo-pedagogicni_umovi_formuvanna_tolerantnosti_na_urokah_ukrainskoi_movi_ta_literaturi
4. Ващенко С. М. Виховання толерантності. Київ : Освіта України, 2016. 146 с.
5. Молчанова А. О. Толерантність як ціннісна основа професійної діяльності педагога: посібник. Київ : Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, 2013. 188 с.

REFERENCES

1. Okseniuk, V. O. Formuvannia tolerantnosti uchniv u vyvchenni ukrainskoi literatury [Fostering students' tolerance in ukrainian literature lessons]. URL: <https://naurok.com.ua/metodichni-rekomendaci-formuvannyatolerantnosti-shkolyariv-na-urokah-ukrainsko-literaturi-150486.html> [in Ukrainian].
2. Mirosnyk, S. I. (2019). Formuvannia tolerantnosti uchniv u vyvchenni ukrainskoi literatury v zakladi zahalnoi serednoi osvity [Fostering students' tolerance in the learning and teaching of ukrainian literature in a secondary education institution]. *Narodna*

osvita. Elektronne naukove fakhove vydannia [Public education. electronic scientific professional publication]. Vypusk, 2(38). URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=5660 [in Ukrainian].

3. Kotenko, H. M. Psykholoho-pedahohichni umovy formuvannia tolerantnosti na urokakh ukrainskoi movy ta literatury [Psychological and pedagogical conditions of fostering tolerance in Ukrainian language and literature lessons]. URL: https://www.researchgate.net/publication/361574643_Psihologo-pedagogicni_umovi_formuvanna_tolerantnosti_na_urokah_ukrainskoi_movi_ta_literaturi [in Ukrainian].

4. Vashchenko, S. M. (2016). *Vykhovannia tolerantnosti* [Cultivating tolerance]. Kyiv: *Osvita Ukrainy*, 146. [in Ukrainian].

5. Molchanova, A. O. (2013) *Tolerantnist yak tsinnisna osnova profesiinoi diialnosti pedahoha: posibnyk* [Tolerance as a value basis for a teacher's professional activity: a manual]. Kyiv : *Instytut pedahohichnoi osvity i osvity doroslykh NAPN Ukrainy*, 188. [in Ukrainian].

Цитувати: Панченко С. В. Методичні аспекти виховання толерантності учнів на уроках української літератури. *Постметодика*. 2025. № 1. (144). С. 58–61.

Panchenko S.V. (2025). *Metodychni aspekty vykhovannia tolerantnosti uchniv na urokakh ukrainskoi literatury* [Methodological aspects of educating students' tolerance in Ukrainian literature lessons]. *Postmetodyka* [Postmethodology]. 1 (144). 58–61. [in Ukrainian]. URL: <https://ed.pano.pl.ua/handle/022518134/2108>